

VALORI ARTISTICE DE INTERES ROMÂNESC ÎN UNGARIA

Eugen Glück

Cercetările recente au confirmat faptul că în Ungaria se găsesc numeroase opere de artă care au legătură cu istoria artelor plastice românești.

Aceste opere, descoperite de diverși cercetători, de-a lungul vremii, în mai multe biserici și colecții, au ajuns aici fie în urma unor comenzi, fie prin transferuri și achiziții ulterioare.

Să nu uităm că ramificațiile vestice ale poporului român s-au întins până în Câmpia Tisei¹, la fel cum nu trebuie să uităm că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea un important contingent de macedo-români s-a așezat la nord de Dunăre, în special la Buda, Pesta, Miskolc, Gyula etc.¹

Ori, toate aceste comunități au simțit nevoia să ridice noi biserici sau să le renoveze pe cele vechi.²

La solicitarea care li s-a făcut au răspuns numeroși artiști proveniți de pe teritoriul României de azi, executând diferite iconostase în localități aparținând Ungariei contemporane.

O parte din aceste piese au ajuns ulterior în colecții muzeale.

Referindu-ne la aceste creații datorate unor artiști proveniți din spațiul românesc menționăm, pentru început, doi pictori consemnați în documentele vremii ca activând în afara actualelor teritorii ale țării.

Primul este Efrem Micu-Klain³ (nepotul lui Samuel Micu-Clain) cunoscut ca autor al unor lucrări remarcabile la biserica Sf. Barbara din Viena (ajunse azi în posesia parohiei unite ucrainiene).

Cu toate că este cunoscută prezența acestui artist la Buda,

alături de unchiul său, după anul 1800, activitatea sa în spațiul ungar nu a fost studiată.

Al doilea pictor atestat de documente și la fel de puțin cunoscut, este Pavel Murgu. Între anii 1833-1834 el activează în Ungaria. Potrivit unei petiții înaintate Consiliului Locotenențial, el cerea sprijin de la acesta pentru a-și încasa anumite drepturi bănești ce i se cuveneau pentru activitatea prestată.⁴

Urmărind, în continuare, lucrările existente în Ungaria vom începe prezentarea lor cu cele care au aparținut bisericilor ortodoxe frecventate de români.

1. Unul dintre monumentele ortodoxe cele mai importante este biserica din Orașul Mare Românesc din Gyula.

Executată în stil baroc provincial cu elemente clasiciste, biserica a fost terminată în anul 1824.

Căzută victima unui incendiu în anul 1943, va fi rapid reconstruită, încât, în actuala formă, se vede, datorită crucii situate la 42 m înălțime, de la mare distanță.

În pofida greutăților financiare, comunitatea a încredințat executarea iconostasului renumitului pictor sârb Arsa Teodorovici (1776-1826).⁵

Lucrarea din Gyula face parte din ultimele sale creații.⁶ Iconostasul este alcătuit din 34 de icoane, 13 dintre acestea fiind de dimensiuni mai mari.

În primul registru apar șapte icoane. Pe ușa împărătească a fost pictată imaginea *“Bunevestiri”*. Ușile diaconale au fost ornamentate cu chipul Sfinților Gheorghe și Dumitru. În spațiile dintre uși apar icoanele împărățești ale Mântuitorului și Maicii Domnului. La extremități sunt așezate icoanele reprezentând pe Sf. Nicolae și Ioan Botezătorul.

În partea de jos a primului registru au fost plasate patru icoane mici reprezentând următoarele scene: *“Isus cu Samariteanca”*, *“Jertfa lui Avram”*, *“Dumnezeu arătându-se lui Moise”* și *“Sf. Ioan Botezătorul”*.

În al doilea registru sunt montate icoanele ce ilustrează sărbătorile mari: *“Nașterea Domnului”*, *“Pogorârea Duhului Sfânt”*.

Central a fost montată icoana *“Sf. Treimi”*.

În registrul al treilea, central, apare o icoană reprezentându-l pe *“Isus în grădina Ghetsimani”*. De o parte și de alta apostolii.

La ultimul nivel a fost aşezată “Răstignirea” între Maica Domnului şi Apostolul Ioan.

Din întregul ansamblul, de mare valoare artistică, icoanele apostolilor, situate în registrul trei, par mai modeste ca execuţie ceea ce ne determină să considerăm că ele au fost doar schiţate de Arsa Teodorovici, execuţia aparţinând colaboratorilor săi.

2. Biserica ortodoxă română din Cenadul-Unguresc a fost ridicată tot în stil baroc, în anul 1808. În perioada 1808-1878 lăcaşul de cult a fost utilizat în comun de români şi de sârbi.⁶

Iconostasul a fost executat în 1826, lucrările de sculptură fiind încredinţate arădeanului Ioan Bantko, iar lucrările de pictură timişoreanului Miliutin Bandricici.⁷

Repartizarea icoanelor pe iconostas şi tematica acestora ne trimit spre modele uzitate în Mitropolia Carlovăţului.

În primul registru, potrivit tradiţiei, în mijloc se află uşa împărătească având pictată scena “Bunevestiri”.

În dreapta şi stânga uşii se găsesc icoanele tradiţionale “împărăteşti”: “*Isus Învăţător*” şi “*Maica Domnului cu pruncul*”. Pe uşile diaconale au fost pictaţi *Sfinţii Mihail şi Gavril*, iar la cele două extremităţi “*Sf. Nicolae şi Ioan Botezătorul*”.

La baza primului registru spaţiul este completat de două scene: “*Fuga în Egipt*” şi “*Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*”. Deasupra uşilor au fost aşezate icoane mai mici: “*Cina cea de taină*” (central), “*Naşterea Maicii Domnului*” şi “*Jertfa lui Avram*”.

Registrul al doilea are în centru icoana “*Înălţării Domnului*”, hramul bisericii. De o parte şi de alta “*Naşterea Domnului*”, “*Întâmpinarea*” şi “*Botezul Domnului*”, apoi “*Învierea Domnului*”, “*Schimbarea la faţă*” şi “*Pogorârea Duhului Sfânt*”.

Registrul al treilea prezintă, central, “*Răstignirea*”, cu Maica Domnului şi Apostolul Ioan. Pe fiecare parte au fost montate câte trei icoane, de dimensiuni mai mici, cu scene din “*Drumul Crucii*”.

Ultimul registru cuprinde 12 icoane ale apostolilor împărţite în două semicercuri.

3. Biserica ortodoxă sârbă din Bătania a fost construită între 1793-1797 în acelaşi stil provincial. Până în anul 1872 ea a servit ca lăcaş de cult şi credincioşilor români.⁸

Iconostasul acestei biserici, compus din 52 de icoane a fost realizat de Sava Petrovici (1788-1861), născut la Izvin în Banat.

Lucrarea, terminată în anul 1820, este executată în stil clasicist, cu unele reminiscențe de factură barocă la figurile sfinților.

Primul registru cuprinde cele două icoane împărătești, "*Bunavestire*", pe ușile împărătești, și "*Arhanghelii Mihail și Rafail*" pe ușile diaconale.

Ca și în alte situații, în spațiul de deasupra ușilor au fost pictate două scene, mai mici, reprezentând "*Cina cea de taină*" și "*Jertfa lui Avram*".

În schimb față de alte iconostase, aici icoanele reprezentând sărbătorile mari ocupă două registre, fiind despărțite în două grupe de icoane "*Sf. Treimi*" situată central.

În partea superioară a iconostasului a fost așezată Răstignirea, încadrată de icoana "*Maicii Domnului*" și a "*Apostolului Ioan*".

Asemănător iconostasului de la biserica din Cenadul Unguresc, deasupra acestora se ridică arcada formată din portretele celor 12 apostoli.

În spațiul disponibil apărut în cele două părți ale crucifixului au fost așezate 12 imagini din "*Drumul Crucii*".

4. În urma despărțirii de ortodocșii sârbi, românii din Bătănia și-au ridicat în anii 1869-1872 un lăcaș de cult propriu.

Iconostasul a fost realizat de sculptorul Ioan Cotârlă din Oravița și pictorul Bartolomei Delliumini, stabilit în Caransebeș.

Lucrarea, în stil renașcentist, se compune din 36 de icoane executate în culori pastelate (1908).

În primul registru, pe ușa împărătească a fost pictată "*Bunavestire*". Este încadrată de cele două icoane împărătești: "*Isus Învățător*" și "*Maica Domnului cu pruncul în brațe*". Pe ușile diagonale apar "*Arhidiaconul Ștefan și Sf. Dumitru*", iar la extremități "*Sf. Nicolae*" și "*Ioan Botezătorul*".

În registrul al doilea se găsesc icoanele obișnuite, având în centrul pe "*Sf. Gheorghe*" (icoana de hram).

Registrul al treilea este dominat de icoana "*Sf. Treimi*", încadrată de portretele proorocilor, repartizate în două grupe de câte trei.

Ultimul registru cuprinde icoanele celor 12 apostoli, câte patru și două suprapuse.

Deasupra se află scena "*Răstignirii*" încadrată de Maica Domnului și Apostolul Ioan.

În biserica românească din Bătănia, pe tronul arhieresc a fost montată o icoană, mai veche, reprezentând pe *"Isus copil vorbind în templu dascălilor evrei"*.

5. Biserica ortodoxă română din Bichișciaba a fost ridicată în anul 1837. Posibilitățile financiare ale credincioșilor nu le-a permis să-și comande un iconostas impunător.

De aceea, în anul 1913, când biserica din localitatea vecină Siclău (jud. Arad), în urma renovării, renunță la vechiul iconostas, el va fi transferat la Bichișciaba.⁹

Acest iconostas, lucrat în stil clasicist, cu 37 de icoane, este opera unui pictor necunoscut.

În primul registru sunt montate *"Bunăvestirea"* (pe ușile împărătești), *"Isus Învățător"*, *"Maica Domnului cu Pruncul"*, *"Sf. mucenic Ștefan"* și *"Arhanghelul Mihai"* (pe ușile diaconale). Deasupra ușilor au fost amplasate trei icoane mici: *"Cina cea de taină"*, *"Botezul Domnului"* și *"Izgonirea din rai"*.

În registrul al doilea, central, se găsește *"Sf. Treime"*, încadrată pe laturi, de apostoli.

Deasupra, central, *"Jertfa lui Avram"*, iar în stânga și în dreapta, câte șase prooroci.

În partea superioară a iconostasului se înalță Crucea lui Hristos, flancată de icoana *"Maicii Domnului"* și a *"Apostolului Ioan"*.

6. Valori de artă veche românească găsim și în posesia comunității unite din Bedeu, care a luat naștere în secolul al XVIII-lea.

Biserica unită din Bedeu a fost subordonată, până în 1920, episcopiei din Oradea.¹⁰

După anul 1935, când lăcașul trece sub jurisdicția diecezei din Hajdridorog, cinci din icoanele registrului al doilea al iconostasului au fost transferate la Muzeul diecezei din Nyiregyhaza.

Aceste icoane, de 48,5x38 cm, reprezintă: *"Nașterea Maicii Domnului"*, *"Întâmpinarea Domnului"*, *"Schimbarea la față"*, *"Înălțarea Domnului"* și *"Pogorârea Sfântului Spirit"*.

Sub aspect artistic, iconostasul din Bedeu a fost opera unui pictor rămas necunoscut, un artist tributar picturii postbizantine, modest ca posibilități.

În continuare vom prezenta valorile de artă datorate unor

artiști formați pe actualul teritoriu al României care au fost identificate în lăcașurile de cult ale altor confesiuni din Ungaria.

1. Un asemenea exemplu este oferit de icoanele de pe iconostasul bisericii Pojarevațița din Szentendre, localitate situată în apropierea Budapestei.

Icoanele, executate în jurul anului 1740, aparțin pictorilor bănățeni Nedelcu Popovici și Gheorghe Ranite.¹¹ Prezența lor în Ungaria este de dată mai târzie.

Icoanele, în număr de 38 au fost orânduie în patru registre.¹²

Primul registru cuprinde icoanele împărătești, "*Isus Învățător*" și "*Maica Domnului cu pruncul*", Icoana "*Arhanghelului Mihail*" (hramul bisericii), și cele reprezentând pe "*Sf. Gheorghe*", "*Sf. Nicolae*", "*Ioan Evanghelistul*".

În registrul al doilea, central, se găsește icoana "*Deisis*" flancată de câte 6 apostoli pe fiecare parte.

Registrul al treilea cuprinde imaginile profeților.

În partea de sus iconostasul se termină cu "*Răstignirea*", crucea fiind încadrată de icoana "*Maicii Domnului*" și de cea a "*Apostolului Ioan*".

Spre deosebire de celelalte iconostase, acesta are ușa împărătească decorată cu 18 medalioane ilustrând "*Poemul lui Isse*".

2. Tot celor doi pictori bănățeni din secolul XVIII le poate fi atribuită ușa împărătească încadrată azi în iconostasul bisercii sârbe din Rácalmás.

3. În sfârșit aceiași meșteri au lucrat, se pare, și o parte din icoanele care s-au aflat pe iconostasul bisericii din Esztergom, cu hramul "*Sf. Arhangheli Mihail și Gavril*".

Construită în secolul al XVII-ea și refăcută în 1774 această biserică ortodoxă va fi ulterior dezafectată din lipsă de enoriași, iconostasul fiind transportat la Muzeul bisericii ortodoxe sârbe din Szentendre.

4. Biserica ortodoxă sârbă din Eger, construită între 1785-1789 deține câteva icoane semnate "Petrus Graecus de Congrad". După semnătură autorul pare să fie macedo-român.

5. Biserica ortodoxă sârbă din Szeged, construită între 1773-1777 în stil baroc, posedă printre altele două icoane realizate de pictorul Ștefan Tenetchi, locuitor al orașului Arad.

Ambele icoane reprezintă *"Încoronarea Maicii Domnului"*, una fiind executată în jurul anului 1780.

6. Tot lui Ștefan Tenetchi i s-a datorat iconostasul bisericii ortodoxe *"Sf. Gheorghe"* din Pesta.¹³

Această biserică a servit ca lăcaș de cult până în 1790 și credincioșilor români din Pesta.

Iconostasul, avariat în timpul inundației din 1838, a fost demontat iar părțile utilizabile au fost transferate parohiei din Adohy.

Icoanele rămân aici până în anul 1945, când biserica va fi distrusă într-un bombardament. Din iconostasul primit în 1838 reușesc totuși să fie salvate patru icoane. Două din acestea sunt readuse la Pesta, iar celelalte două, reprezentând pe *"Sfinții Petru și Pavel"*, au fost incluse în colecția de la Szentendre.

Cât privește noul iconostas al bisericii ortodoxe sârbe din Pesta, care urma să-l înlocuiască pe cel distrus la inundația din 1838, el a fost realizat de sculptorul arădean Mihai Ianici și de pictorul Carol Sterio.¹⁴

Acesta dn urmă, potrivit matricolei parohiei ortodoxe române din Sasca Montană (jud. Caraș-Severin), s-a născut la 7 decembrie 1829, ca fiul lui Gheorghe și Iuliana Sterie. Numele, devenit ulterior Sterio și l-a modificat în perioada studiilor la Academia de Arte Frumoase din Viena.

În anii 1857-58 Carol Sterio a executat pentru această biserică din Pesta 48 de icoane, dintre care 35 pentru iconostas.

Iconostarul cuprinde patru registre.

Primul registru cuprinde pe lângă imaginile pictate pe uși (*"Bunavestire"*, *"Sf. Arhanghel Mihai"* și *"Sf. diacon Ștefan"*), icoanele împărătești iar la extremități icoanele reprezentându-i pe *"Sf. Ioan Botezătorul"* și *"Sf. Gheorghe"* (hramul bisericii).

În partea de jos a primului registru au fost așezate icoane mici: Isus la 12 ani vorbind în templu dascălilor evrei, *"Isus și Samariteanca"*, *"Isus arătându-se lui Toma"* și *"Isus vindecând bolnavii"*.

Deasupra ușilor diaconale se găsesc alte două icoane mici: *"Cina cea de taină și Isus în grădina Ghetsimani"*.

În registrul al doilea se găsesc icoanele ilustrând sărbătorile mari: *"Nașterea lui Isus"*, *"Schimbarea la față"*, *"Intrarea în*

Ierusalim", "*Înviearea*", "*Înălțarea Domnului*", "*Pogorârea Duhului Sfânt*".

Ele sunt împărțite câte trei având în centru "*Sf. Treime*" de dimensiuni mai mari.

Registrul al treilea este dominat de crucifixul reprezentând "*Răstignirea*", încadrat de "*Maica Domnului*" și de "*Apostolul Ioan*".

Grupajul central este mărginit de două suite, supraetajate, de icoane reprezentând apostolii în formație de 4+2.

Alături de icoanele pentru iconostas Sterio a mai executat câteva icoane pentru strane și pentru tronuri. Astfel, pe tronul arhieresc a fost pictată imaginea "*Sf. Nicolae*".¹⁴

Referindu-ne la celălalt autor al iconostasului, sculptorul arădean Mihai Iancici trebuie să consemnăm faptul că, schițele lucrărilor sale se găsesc astăzi la același muzeu bisericesc din Szentendre.

7. Tot în acest muzeu am descoperit lucrările unuia dintre figurile proeminente ale picturii bănățene, Teodor Crăciun.

Teodor Crăciun debutează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, creația sa fiind tributară barocului.

La muzeul din Szentendre se găsește o lucrare intitulată "*Maica Domnului întinde acoperământul asupra Diaconului Ștefan*".¹⁵

8. În sfârșit, ultimul artist pe care îl menționăm datorită lucrărilor sale din Ungaria este pictorul Iovan Gabrovan (cca.1720-1780).¹⁶

Istoricul de artă Dinko Davidov din Belgrad a atras atenția asupra originii de "țântar". Opera sa este puțin cunoscută în România, la Timișoara găsindu-se doar o singură icoană, un "*Sf. Gheorghe*" care îi aparține.¹⁷

Pe teritoriul Ungariei Iovan Gabrovan a executat iconostasul bisericii ortodoxe sârbe din Szekesfehervár. El a încheiat lucrarea la 30 iulie 1776, fiind ajutat de Grigore Popovici.

Dintre scenele cele mai reușite menționăm cele reprezentând icoanele: "*Sacrificiul lui Avram*", "*Moise în fața lui Dumnezeu*" și "*Încoronarea Mariei*".

Prin creația sa Gabrovan rămâne tributار picturii postbizantine reușind doar de puține ori să se distanțeze de canoane.

Desigur, cercetările viitoare vor putea lărgi cunoștințele noastre în acest domeniu.

NOTE

1. Maria Bereny, *Aspecte național culturale din istoricul românilor din Ungaria* (1785-1918), Budapesta, 1990, p.66-70.
2. Eugen Glück, *Mărturii istorice la muzeul din Komarno*, în "Revista Muzeelor", 1/1992, p.66-67.
3. Idem, *Un pictor român necunoscut: Efrem Klein*, în "Revista Muzeelor", 1/1990, p.57-58.
4. Arhiva Națională Ungară, Budapesta, Fondul Consiliului Locotenențial. Departamentul "graeci ritus non unitorum", 25/1833; 81, 92/1834.
5. Teodor Misaros, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe-române din Ungaria*, Budapesta, 1990, p.126-128.
6. Dinko-Davidov, *Slinarska umenosti Srba u Madarskoi*, Ars Hungarica, 1/1988, p.104-105.
7. Teodor Misaros, op.cit., p.84, 88-89.
8. ibidem, p.42-43.
9. ibidem, p.61-64.
10. Pirigy István, *A Magyarországi Görögkatolikusok története*, Nyiregyháza, 1990, vol.II, p.125.
11. Dinko-Davidov, op.cit., p.104-105.
12. idem. p.111.
13. Vujicsics Sztojan, *A pesti szerb templom*, Budapesta, 1961, p.11-12; 25-32.
14. Eugen Glück, *Contribuții la istoria artistică a Banatului - pictorul Carol Sterio*, în Revista Muzeelor, 1/1995, p.41-43.
15. Cota RMF 891/1955.
16. Dinko-Davidov, op.cit., p.98-99, 113.
17. Icoana se află în Colecția de artă a Vicariatului ortodox sârb din Timișoara.

KUNSTWERTE VON RUMÄNISCHER INTERESSE AUS UNGARN

Gelegentlich einer Durchforschung der orthodoxen Kirchen und einiger Kirchensammlungen aus Ungarn konnten zahlreiche Kunstwerke (Ikonen und Ikonostase) ausfindig gemacht werden. Es handelt sich um Arbeiten deren Autoren aus dem Gebiete des heutigen Rumänien stammen oder um solche die zur macedo-romänischen Spiritualität des Reiches gehörten (Nedelcu Popovici, Gheorghe Ranite, Stefan Tenetchi, Carlo Sterio, Teodor Craciun, Iovan Gabrovan etc.).

Diese wenig bekannten Kunstwerke vervollständigen das Bild der rumänischen Kunst des XVIII. und XIX. Jh.